

ОТ ОРИЕНТА ДО БАРОКА: СОКАИТЕ В ТЪРНОВСКО

Павлин Чаушев

BETWEEN THE ORIENT AND THE BAROQUE: THE „SOKAI“ FROM THE REGION OF VELIKO TARNOVO

Pavlin Chaushev

Abstract

The present research report aims at revealing the evolution of one of the most typical Bulgarian head ornaments in the region of Veliko Tarnovo, namely of the so-called “sokai”. This ornament was very popular from the 18th c. to the beginning of the 20th c. Its construction is very complex: it consists of several parts which are linked together with the help of a big kerchief and it has a wooden base (“buka”). Each part has a unique name. The big metal section in the shape of a crown is called “krazhilo”. According to some researchers from the beginning of the 20th c. the “sokai” dated as far back as the mediaeval Bulgarian royal court. In the opinion of this author however they were first produced in the 18th century. The decoration is typical of the Orient. Some new elements were added to it in the beginning of the 19th century.

Key words: *prochelnik, podbradnik, buka, mesal*

Накитите и украшенията от Великотърновско са неразделна част от традиционния женски и мъжки костюм. Те стават израз на творческите възможности както на местните майстори златари, така и на обикновените хора. В орнаментиката им може да се проследи развитието на художествените традиции от средновековното българско изкуство и някои характерни за изтока мотиви. През XIX век

навлизат и отделни западноевропейски елементи, типични за художествените стилове барок, рококо и други. Смесването на толкова художествени стилове довежда и до възникването на много противоречиви теории, свързани с произхода, предназначението и изоставянето на традиционните накити и украшения. Много от тях и сега са дискуссионни в българската етнографска наука.

Почти всички накити, които се срещат сред българите и в частност във Великотърновско, са характерни и за останалите балкански народи. Те имат много по-голяма прилика помежду си, отколкото например в елементите на народния костюм, в шевицата или в други области на народното изкуство. Едновременно с това търновските накити и украшения запазват и своята самобитност и уникалност.

От традиционните накити за глава сокаят е най-известен и най-добре проучен. Това се дължи на обстоятелството, че този накит е сравнително до късно запазен в някои села от Великотърновския край. Друга предпоставка може да се открие във факта, че източнобългарският сокай, локализиран в една културна и достъпна област, веднага след Освобождението привлича интереса на учените. Този интерес се запазва и в по-ново време, като продължава да изкушава етнографи и любители на българската народна култура със своята особена форма и съставни части, които го правят уникален.

Като накит сокаят е съхранен и засвидетелстван в две отделени една от друга български етнографски области. Едната е в Търновско и Габровско, а другата се намира в западната част на Македония¹. За разлика от търновския сокай македонският е сравнително по-прост. Главната му съставна част е една кърпа с размери 70 на 80 см. дължина и 20-25 см. ширина. Втората съставна част на македонския сокай е убрусът, който се поставя над качулковидната кърпа и е също така украсен с везба и ресни².

Търновският сокай е много по-сложен в сравнение с македонския и съдържа елементи, които могат да ни подсказват отчасти неговия произход. Той се състои от следните части: кръжило, пелешки, подбрадник, бука и месал (Сн. № 1). През XIX в. сокаят е широко разпространен по северните склонове на Средна Стара планина, главно по предпланинските райони на Търновско и Еленско, където е масово употребяван в отделни селища и до началото на XX в.

(Сн. № 2) По състав и конструкция той е от вида на типичните забраждания с основни елементи: твърда подложка, която определя външните очертания, дълга ивична бяла кърпа с бродерия и металически накити, всички обединени в едно цяло, свързващи се посредством допълнителни принадлежности по време на използване³.

Подложката към сокая представлява обикновено елипсовидна букова дъска⁴. Тя се задържа в установено положение и се свързва с останалите части на забраждането посредством торбичка от бяло ленено платно с триъгълна форма.

Кърпата покрива основната конструкция на сокая, обединява отделните му части в обща форма и придава външен облик на забраждането (Сн. №3).

Най-важната част към повечето местни разновидности на сокая, е *“прочелникът”* (Сн. №4). Най-често той представлява дъга с дължина около 32-35 см и ширина 5 см, съставена от три подвижно скачени металически части. Те са излети от бронз, мед и посребрени, по-рядко са сребърни с позлата, във форма, наподобяваща корона. Изработката им е доста груба, орнаментиката бедна и еднообразна, съставена от кръгчета и розетки, наредени в надлъжни редове и с ажурен фестониран ръб, но с блестяща евтина украса от лят филигран, цветни стъкла и емайл⁵. Прочелникът (кръжилото) се поставя над челото разтворен в Габровско, Дряновско и Тревненско (това е т.нар. Габровски сокай) или свит в почти затворен кръг в Търновско и Севлиевско. Двата вида сокай имат общ произход, но се забелязват и специфични разлики. При тези прочелници се срещат два варианта, като при единия горният пояс е ажурно изрязан⁶. За тази художествена форма и мотиви в орнаментиката може с голяма сигурност да се твърди, че са създадени под влияние на западните стилове – барок и рококо. В цялостната композиция на забраждането прочелникът остава открит и изпълнява ролята на блестящо украшение⁷.

Сокаят се свързва и с други накити. По предназначение се обособяват два вида накити, окачени върху кръжилото – надушни и подбрадници. Употребяват се и трети вид накити с чисто практическо предназначение, но художествено изработени – игли за закрепване на кърпата към подложката, наричани *“бод”*⁸.

При изследването на сокая най-трудна се оказва задачата да се определи произходът му. Първият сериозен изследовател Ст. Л.

Костов смята, че този накит се е образувал в резултат на смесването на множество културно-исторически традиции. В металическия му прочелник той вижда средновековна византийска диадема, която заедно с други орнаменти и облекла от византийския царски двор е преминала в българския. Оттам тя е пренесена сред народните маси посредством болярството, когато то е намерило убежище при тях по време на нашествието на турците в края на XIV в. Ст. Л. Костов смята, че страничните верижни висулки към това забраждане заместват бисерните висулки на българската и византийската корона, а монетите пелешки с подбрадник са “типични ориенталски украшения, минали у нас през турската епоха”⁹. Дългата бяла ивична кърпа според него трябва да се отдава на още по-далечно източно влияние.

До подобни изводи за произхода на сокая, но по-късно и по пътя на археологическите проучвания, достига и акад. Кр. Миятев. Той счита, че “истинската среда, в която се е родил и употребявал сокаят, може да бъде само търновският царски двор и приближеното до него болярство”¹⁰.

Според Мария Велева всяка една от двете разновидности на сокая произлиза съответно от двете разновидности на двурогите забраждания. Едната от тях е с отвесно изправени рога, докато при другата рогата са наклонени назад. Според нея обилните металически накити към сокаите от Габровско и Търновско са плод на високо развитото златарство през Възраждането там¹¹.

Спорен е въпросът за етимологията на думата “сокай”. Според Ст. Л. Костов думата „сокай” има чужд произход. Той открива нейното начало в италианското влияние върху латинската дума *soccus*, умалително *socculus*, което означава първоначално “обувка” у старите гърци и римляни. Хабеланд предлага сокаят да се изведе от гръцката дума *σάκκος* множествено число, *σάκκοι*, което означава и кърпа за глава. Богатството на българските диалекти също дава възможност да се надникне в загадката на етимологията на това българско забраждане. Предполага се, че в названието сокай, местното диалектично *сукай*, е залегнала основа, върху която са изградени думи, производни на *суча* в смисъл „бърша си ръцете”, употребявана и днес от българомохамеданите от Кърджалийско и Крумовградско. Вероятно това е кърпата към сокая, която първоначално носи това

название, а впоследствие то да е преминало към цялостното забравяне.

Не е напълно изяснен все още и въпросът за залеза на търновския и габровския сокай. Някои автори посочват, че той отмира съвсем естествено в резултат от промените в модата на облеклото. Според други сведения причината за изчезването на сокая трябва да се търси в забраната за носенето му от страна на турските власти и част от българските чорбаджии. Според Н. Кузманов, който изследва историята на Дебелец, сокаят се носел от дебелчанките – невести, до 1866 г. Последните достоверни сведения за използването на сокай в Централна Северна България са от 1943 г. Тогава местният краевед Пенчо Дамянов от село Станчев хан съобщава, че е видял жената на Ангел Смилов от Власатили да носи сокай за някакво тържество¹². Изработката му отнемала много време и главно струвала много пари, затова наkitът почнал да се изоставя доброволно, но някъде чорбаджиите го забранили под натиска на бащите на момите и ергените. Много интересни сведения по този въпрос ни съобщава Петър Цончев. Според него кръжилото на сокая се продавало за 150-200 гроша, шапката за 15 гроша, сребърните пари за пелешките и подбрадника – по 3 гроша драма. Цената само на монетите била около 200-300 гроша, а цената на целия комплект се движела между 500 и 800 гроша. Цената на сребърните сокаи била още по-голяма, защото един драм сребро се купувал за 1-2 гроша (сн. № 3)¹³. Другата причина за отпадането на наkита е голямото му тегло, около 1,5 – 2 кг, което пречело на жените да се движат естествено. Знае се, че еленският чорбаджия Кисъв на един голям празник сякъл сокаите на булките пред църковните врати, защото не била изпълнена заповедта му да не се носят вече сокаи. Бащите присъствали и прибирали насечените сокаи¹⁴. От приписка от габровска летопис научаваме, че “1812 г., декември 6 вдигнаха от жените сокаите – да не носят повече сокаите”, а в бележка от 1813 г. върху четвроевангелие в “Слепче” се предава спомен на “детето Трайчо от Костурско” – “да хвърлят сокаите, чултарите, везеното, чорапите, убрусите, монистата”¹⁵.

След всичко гореизложено бих искал да споделя и моето мнение относно произхода на търновския и габровския сокай. Съгласен съм до голяма степен с Мария Велева, че неговото начало следва да

се търси при двурогото забраждане, което постепенно се променило и през XVIII – XIX в. се стига до окончателното формиране на сокая, такъв, какъвто го познават изследователите през XIX в. Двата средновековни некропола от XIV в. от с. Янтра могат да ни помогнат да проследим украшенията за глава, които са съществували преди този период на територията на Великотърновско. В част от гробовете са намерени елементи от прочелници. Изработката и видът им са приблизително еднакви. Те са били апликирани върху лентовиден плат, като са били защити една за друга. По всичко личи, че изработените прочелници са имали функционално предназначение да закриват челната страна на главата¹⁶.

В резултат на тези археологически открития няма доказателства дали разглежданите прочелници са съставен елемент от своеобразното българско забраждане за глава – сокай, или са самостоятелна форма на женски тоалет, ползван по време на Средновековието по нашите земи. Проучените материали от Янтренските некрополи не предоставиха нужните данни за заключение в полза на тезата, че погребаните са носили на главите си сокай. По-скоро откритите материали от 4-те погребения свидетелстват за ползването на апликирани прочелници, които нямат пряка връзка със сокаите. В резултат на всичко гореказано, аз считам, че сокаят в класическия си вид от Търновско и Габровско се оформя през XVIII и XIX в., в резултат на промените в използваните дотогава начини на сплитане на косите и прочелниците.

Като цяло сокаите в Търновско имат характерните за Ориента мотиви. Различните висулки, подбрадници, гerdани и др. по конструкция имат ориенталски характер. Те са изработени в повечето случаи от отделни металически парчета и монети, които са съединени подвижно. Те издавали характерен метален звук при движение, което загатва за източния им характер. Но както и при повечето български накити и при сокаите се среща западно влияние. То най-ясно се забелязва в металическия прочелник, горният пояс на който е изрязан ажурно и е запълнен със стъклени цветни камъчета с остри фасцетирани ъгли и малки сребърни цветенца с ясно изразен обем. Тази художествена форма и мотивите в орнаментиката може с голяма сигурност да се твърди, че са създадени под влияние на западните стилове –

барок и рококо. Въпреки забелязващото се присъствие на източни и западни елементи, търновските сокаи запазват своята самобитност и уникалност, защото местните майстори златари са ги създавали съобразно своя естетически вкус и мироглед.

БЕЛЕЖКИ

¹ **Миятев, К.** Произход и залез на търновския сокай – ИАИ, кн. 17, София, 1950, с. 71.

² Пак там, с. 71.

³ **Велева, М.** За произхода на българския сокай в светлината на етнографските данни – ИЕИМ, кн. 6, София, 1963, с. 158–159.

⁴ **Костов, Ст. Л.** Сокай – ИНЕМ, год. 1, кн. 1, София, 1921, с. 7.

⁵ **Петева, Е.** Български народни накити. – ИНЕМ, год. 6, кн. 1–4, София, 1926, с. 71–72.

⁶ **Тодорова, Д.** Накити от Тревненско от XIX и началото на XX век. – Етнографски музей на открито „Етър”. Народна култура на Балканджиите. Т. III. Габрово, 2001, с. 106.

⁷ **Велева, М.**, с. 159.

⁸ Пак там, с. 160.

⁹ **Костов, Ст. Л.** Цит. съч., с. 7.

¹⁰ **Миятев, К.** Цит. съч., с. 81–82.

¹¹ **Велева, М.** Цит. съч., с. 166–167.

¹² **Дамянов, П.** Основен исторически фонд на Специализиран музей гр. Трявна, Инв. № 1424, 1944, с. 59.

¹³ **Цончев, П.** Куюмджийството в Габрово. – Сп. БИД, 1922, с. 118.

¹⁴ **Кузманов, Н.** Юбилейна книга за с. Дебелец. В. Търново, 1938, с. 264.

¹⁵ **Ковачева-Костадинова, В.** Занаяти в Югозападните български земи XV – XIX в. София, 1991, с. 252.

¹⁶ **Бъчваров, И.** Янтренски некрополи. В. Търново, 1993, с. 15–16.

ЛИТЕРАТУРА

Бъчваров, И. Янтренски некрополи. В. Търново, 1993.

Велева, М. За произхода на българския сокай в светлината на етнографските данни. – ИЕИМ, кн. 6, С., 1963.

Дамянов, П. Основен исторически фонд на Специализиран музей, гр. Трявна, инв. № 1424, 1944.

Ковачева-Костадинова, В. Занаяти в югозападните български земи XV–XIX в. С., 1991.

Костов, Ст. Л. Сокаи – ИНЕМ, год. 1, кн. 1, С., 1921.

Кузманов, Н. Юбилейна книга за с. Дебелец. В. Търново, 1938

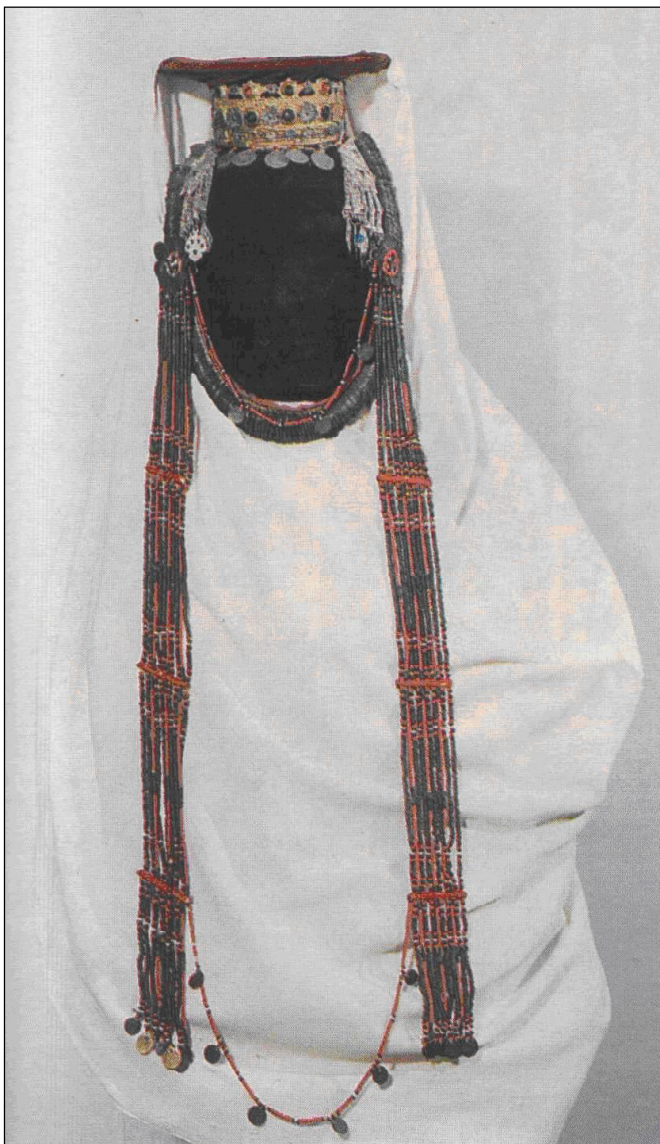
Миятев, К. Произход и залез на търновския сокай. – ИАИ, кн. 17, С., 1950.

Петева, Е. Български народни накити. – ИНЕМ, год. 6, кн. 1–4, С., 1926.

Тодорова, Д. Накити от Тревненско от XIX и началото на XX век – Етнографски музей на открито „Етър”, Народна култура на балканджиите. Том III, Габрово, 2001.

Цончев, П. Куюмджийството в Габрово. – Сп. БИД, 1922.

*№ 1. Старинно невестенско забраждане със сокай от с. Килифарево,
Великотърновско. Краят на XVIII в.
(Ковачева 1994: 49)*

*№ 2. Зображення със сокай от с. Войнежа – притежано от Мана
Илиева, снимка, съхранявана в Исторически музей,
гр. В. Търново.*

*№ 3. Забраждане със сокай от с. Килифарево,
Великотърновско. XIXв. (Драганова 1974)*

№ 4. Сребърно кръжило от сокай с позлата от XIXв. – лична колекция на Павлин Чаушев